

Персаніфікацыя займенніка «я» ў беларускім паэтычным дыскурсе

- Асабовыя займеннікі выконваюць выключную ролю ў фарміраванні сэнсавай і кампазіцыйна-інфармацыйнай цэласнасці паэтычных тэкстаў. Па прычыне дэйтэчнасці і ў пэўнай ступені «семантычнай апустошанасці» яны імкнуцца да пастаяннага кантэкстава-семантычнага экспліцыравання і выконваюць функцыю замяшчальнікаў (субстытутаў, імплікатараў). Замяшчэнне – гэта па сутнасці прэдыкат выказвання, раскрыццё зместу займенніка, атаясамліванне аўтара (лірычнага героя) з пазамоўнымі з’явамі, аб’ектамі, сітуацыямі, падзеямі, актамі, станамі рэчаў і інш. Гэта асаблівы тып другой намінацыі, пры якой значэнне займенніка не трансфармуецца і не пераасэнсоўваецца, другасныя ЛСВ не развіваюцца па пэўных мадэлях і формулах: назіраецца напаўненне займенніка зместам, і ў пэўных тэкставых акружэннях раскрываецца аўтарскі намер, асацыятыўныя сувязі, праламленні і ўвасабленні аўтарскага «я».

Цэнтральнае месца ў камунікатыўнай структуры паэтычных тэкстаў займае асабовы займеннік «я», які выступае як неабходны і ўніверсальны элемент твора, з’яўляецца сродкам абагульненага паказу лірычнага героя, спрыяе перадачы яго пачуццяў, перажыванняў, адлюстраванню светаўспрымання аўтара твора. Семантычная і фармальная арганізацыя розных тэкставых фрагментаў, у якія ўключаюцца асабовыя займеннікі, традыцыйна ўкладваецца ў межы двухкампанентных структур. Першы кампанент (левая частка) такіх структур прадстаўлены асабовым займеннікам «я» (звычайна гэта дзейнік, своеасаблівая тэма выказвання), які ў пэўных кантэкставых сітуацыях як бы «апрадмечваецца» і выкарыстоўваецца ў якасці інфармацыйна-вобразнага коду. Другі кампанент (правая частка) – гэта прэдыкатыўны цэнтр (рэма выказвання, ядзерны кампанент сэнсавай структуры), носьбіт найбольш важнай інфармацыі. У ёй у вобразнай форме раскрываецца змест асабовага займенніка, рэалізуюцца яго семантычныя патэнцыі ў выглядзе пэўных замяшчальнікаў. Левая і правая часткі знаходзяцца ў адносінах рэфэрэнтнай ўзаемазамены.

- У камунікатыўнай структуры паэтычных тэкстаў займеннік «я» выступае як неабходны і ўніверсальны кампанент твора, з’яўляецца сродкам ў себаковага адлюстравання лірычнага героя, спрыяе больш поўнай і разгорнутай перадачы яго пачуццяў і перажыванняў. Гэты займеннік валодае дастатковай стабільнасцю выражэння канцэптualaнага зместу персаніфікаванай скіраванасці, дзе шматлікія трансфармацыі і «пераносы» ажыццяўляюцца ад займенніка «я» на чалавека. Семантычны спектр

персаніфікаваных метафар даволі шырокі і ўключае самыя розныя ўласцівасці і якасці чалавека.

• Часцей за ўсё актуалізуюцца род заняткаў чалавека, яго прафесія, сацыяльны стан: *Я мужык-беларус, – Пан сахі і касы; Цёмен сам, белы вус, Пядзі дзве валасы.* (Я.Купала); *Я – мужыцкі сын, і радаслоўная анідзе не значыцца мая.* (А.Русецкі); *Я – мужык, бядак пахілы.* (Я.Колас); *Я салдат малады, Я дзяцюк хоць куды.* (Л.Родзевіч); *Я – калгасніца Маладая, Жыву весела, Ані дбаю.* (Я.Купала); *Я каралеўскі батанік і лекар. І знаю: няма таго зеля, Што хоць на міг ад тугі на Айчыне вылечвае.* (Г.Бураўкін) *Я – скульптар. Вы не бойцеся мяне, Я не пакрыўджу і не ашукаю.* (С.Грахоўскі). У паэтычным дыскурсе зрэдку ўжываюцца кантэксты, у якіх выкарыстоўваецца прыём сцвярджэння пры дапамозе адмаўлення з часціцай *не*, якая займае прэпазіцыю да сцвярджальнай часткі: *Я не паэт, калі душы маёй малітваў не шэпча ў грозныя часы народ.* (М.Сяднёў);

Радзей у метафарычным эпіцэнтры аказваюцца рысы тэмпераменту і характару чалавека, яго адносіны да працы: *Я – аптыміст.* (Я.Міклашэўскі); *Я, дзівак, твайго шукаю следу На пачатку кожнае вясны.* (С.Грахоўскі); *А я, дзівак, убіў сабе ў голаў, што знаны я, што я паэт.* (М.Сяднёў). Зрэдку «я» атаясамліваецца з узростам, рэлігійнай перакананасцю, неабмежаванай уладай: *І сам я – хлопчык босы У даўнім чыстым ранні.* (А.Пісьмянкоў); *А я – язычнік да касцей.* (К.Жук); *Я – валадар палёў, лугоў і рэк, І ветракоў старых, людзьмі забытых.* (К.Жук).

Атаясамліванне персаніфікаванага «я» ў многіх выпадках ажыццяўляецца па лініі роднасных адносін. Пры гэтым у паэтычных тэкстах можа актуалізавацца не першасны, а другасны ЛСВ назоўніка-замышчальніка, Так, полісемант *сын* ужываецца ў пераносным значэнні і выражае любоў і шчырую адданасць да роднага краю: *Бо я – сын верны Маці-Беларусі. І святога Гордага імя Не адракуся.* (Т.Лебядя); *А я – твой сын, ад косці тваёй косць, Кроў ад крыві тваёй, мая Айчына.* (С.Дзяргай); *Беларусь, я – твой воін адданы і сын.* (П.Панчанка).

Назіраецца замышчэнне займенніка субстантывамі *раб, вязень* у пераносным значэнні ‘чалавек, які знаходзіцца ў вялікай залежнасці ад каго-, чаго-небудзь’: *Я ж ад паганскае, даўняе веры, Раб спракаветны пяра і сякеры, Сонца, нягоды, сутоння, імжы.* (С. Сокалаў-Воюш); *Я – раб паэзіі.* (Л. Галубовіч); *Мая любоў!.. Ужо і мне пад трыццаць — Я ж раб тваіх жаданняў зноў і зноў.* (У.Лісіцын); *Аканямелы холад дня Сваю дыктуе незалежнасць, А я твой вязень, цішыня.,* (А.Паплаўскі); *Як цяжка быць вязнем сваіх успамінаў.* (А. Грачанікаў)

• У радзе выпадкаў займеннік указвае на рэфэрэнт, які суадносіцца з абагулена-абстрактным значэннем чалавека наогул. У такіх выпадках асабістае «я» ўжываецца ў значэнні ‘любы, усялякі чалавек, асоба, індывідум’: *Я чалавек... Усё людское, благое, добрае – ўва мне.* (Н.Арсеннева); *Я – чалавек, які толькі ўмее З грудкі зямлі дабываць хлеб, З сэрца свайго – песні.* (М.Танк); *Я – Чалавек. І скрозна славіць мне Бацькоўскі*

кут, рачныя паплавы. (У.Дзюба). *Вечны свет, а я – жыхар часовы... Ды вучуся ў зерня і раллі Радавацца і душой, і словам Усяму жывому на зямлі.* (С.Законнікаў)

У гэтых і многіх іншых радках вершаў адчуваюцца пульс і глыбіня складанага чалавечага жыцця, хада вечнага і ў той жа час імгненнага часу, лучнасць усяго жывога і нежывога, непарыўная сувязь з кожнай часцінкай сусвету, трывога за лёс людзей і планеты: *Я толькі сведка, мімалётны госць на гэтым свеце, вечным і вялікім.* (Н.Гальпяровіч); *Я – чалавек. Я не ў гасцях, Я – дома. Пакуль жыву – не ведаю мяжы.* (Л.Галубовіч);

У персаніфікаваных кантэкстах зрэдку займеннік “я” атаясамліваецца з антрапонімамі, і ўласныя імёны і прозвішчы нярэдка выступаюць у якасці згорнутых нацыянальна-культурных канцэптаў і не патрабуюць якіх-небудзь тлумачэнняў і спасылак: *Я – Драздовіч Язэп, Вы пазналі? Я – нічый, без патрэб...* (А.Жыгуноў); *Я – нікчэмны Афанасій Філіповіч, Берасцейскі гарбарчык, прастак.* (М.Пракаповіч). Выкарыстанне малавядомых імён патрабуе дадатковых камантараў ці разгорнутых кантэкставых фрагментаў: *Я – юнак Давыд!* (У.Жылка); *Я ваш сябра – Засім Коля, З-над Пружанаў.* (М.Засім); *І зноў я – Лёнік Васілёвы У бестрамвайным гарадку.* (Л.Дранько-Майсюк).

Да ліку нетрадыцыйных неабходна аднесці атаясамліванні асабовага «я» з кухарам ночы, наглядчом астрога: *Я – кухар ночы. Бяру я коўш Мядзведзіцы Вялікай І чэрпаю з азёр ваду.* (М.Купрэў); *Я – наглядч суровага астрога, Сачу, каб не ўцяклі з мяне самога зайздрасць і злосць, знявер’е і мана.* (Р.Барадулін). Стварэнне такіх асацыяцый і аналогій залежаць у першую чаргу ад светапогляду і светаўспрымання паэта, яго здольнасці арганічна ўключыць у тканіну тэксту пэўныя словы, дзякуючы кантэкставаму акружэнню мабілізаваць іх павярхоўны і глыбінны патэнцыял і тым самым ствараць яркія, непаўторныя і запамінальныя вобразы.

У паэтычным дыскурсе зрэдку ўжываюцца структуры з адмаўленнем пэўнай сферы дзейнасці чалавека: *Я. браточки, не палітык.* (А.Александровіч). Далейшае разгортванне кантэксту дазваляе ўдакладніць прычыны і ўмовы такога адмаўлення: *Я не паэт, калі душы маёй малітваў не шэпча ў грозныя часы народ.* (М.Сяднёў); *Я не фанат: люблю цвяроза Футбол, паэзію і прозу.* (А.Камароўскі).

- Семантычны і структурны дыяпазон метафарызаванага кантэксту нярэдка ўключае шматлікія метафарычныя фокусы, мяжа якіх у радзе выпадкаў з’яўляецца даволі пашыранай, адкрытай. У тэкставых фрагментах займеннік я можа рэпрэзентаваць некалькі розных асоб. Лірычны герой у такіх выпадках выяўляецца ў шматлікіх вобразах і іпастасях: *Я пенат твой, дом. Я – твой слухач. І заступнік. І ахоўнік твой. І замоўнік ад усіх няўдач.* (К.Жук).

Паміж асобнымі кампанентамі персаніфікаваных структур часцей за ўсё назіраюцца пералічальныя і сінанімічныя адносіны: *Я твой нявольнік, Твой прыгонны, Я вольную ў цябе прашу.* (Р.Барадулін). Часта ў адным пералічальным радзе спалучаюцца найменні асобы і абстрактныя паняцці,

якія сімвалізуюць якія-небудзь выключныя якасці чалавека: *І самаўпэўнены, што я верх дасканаласці і цар стварэнняў.* (У.Жылка); *Лёсу было неабходна, каб я стаў летапісцам – вашым. І няма высакародней працы, Бо я – часцінка ваша, ваш прыток, Я – сын ваш.* (А.Статкевіч-Чабаганаў).

- Сэнсавая скіраванасць і рэцыпіентны склад кантэкстаў залежыць ад светабачання пісьменніка, глыбіні ўражанняў і асацыяцый, звязаных з прадметам апісання. Часам назіраецца своеасаблівая дынаміка разважання, у выніку чаго змяняюцца погляды і «я» суадносіцца з самымі рознымі асобамі. Так, у вершы Я.Купалы «О так! Я – пралетар!» назіраецца градацыя з паслядоўным узрастаннем сэнсавага і эмацыянальнага зместу чатырох метафарычных фокусаў: *О так! Я – пралетар! Яшчэ учора раб пакутны – Сягоння я зямлі ўладар І над царамі цар магутны.*

З мэтай выдзялення найбольш важных думак, падкрэслівання іх важнасці і значнасці ў тэкстах могуць ужывацца анафарычныя канструкцыі, якія спрыяюць стварэнню цэласнасці і адзінства структуры тэксту. У вершы Н.Гальпяровіча «Я – вучань. Птушкі пішуць мне...» тройчы паўтараецца аўтаметафара *я – вучань*, якая канкрэтызуецца і тлумачыцца пасля кожнага паўтору: *Я – вучань. Птушкі пішуць мне У тонкі шыйтак даўнія імёны. Я – вучань. Мне настаўнік загадаў Вучыць на памяць рэкі, хмары, дрэвы. Я – вучань. Я імкнуся рагадаць пергаменты нябёсаў, кнігі жыццяў, Валошкі сівізну у спелым жыце І вусны, на якіх вякоў пячаць.* І нельга не прыгадаць вядомы верш Я.Коласа «Мужык», кожнае з пяці чатырохрадкоўяў у якім пачынаецца анафарай «Я – мужык». У пачатку кожнай строфы даецца розная расшыфроўка гэтай анафары: у першым выпадку «*Я – мужык, бядак пахілы*», у другім – «*Я – мужык, я – сын пакуты*», у трэцім – «*Я – мужык, я – сын бядоты*», у чацвёртым – «*Я – мужык, не чую звону*», у пятым – «*Я – мужык, а гонар маю*». Такая структурная і кампазіцыйная будова верша, безумоўна, спрыяе стварэнню цэласнага і ў той жа час шматмернага вобраза беларускага селяніна.

Такім чынам, персаніфікацыя займенніка «я» ў беларускім паэтычным дыскурсе ажыццяўляецца за кошт актуалізацыі такіх прымет і рыс чалавека, як яго род заняткаў, прафесія, сацыяльны стан, нацыянальнасць, матэрыяльнае становішча, рэлігійная перакананасць, роднасныя адносіны, рысы характару і інш. Персаніфікаванае «я» можа ўжываецца ў значэнні «любы, усялякі чалавек, асоба, індывідум», а таксама з’яўляцца метафарычнай самаідэнтыфікацыяй філасофска-экзістэнцыйнага характару. Часам займеннік замяшчае ўласныя імёны і прозвішчы.

Узаемадзеянне асабовага займенніка «я» з кампанентамі тэксту вызначаецца характарам правай часткі мадэлі, якая раскрывае змест займенніка шляхам эксплікацыі сегментаў большай ці меншай працягласці, пэўнага структурнага і семантычнага нападзення. Рэалізацыя сэнсавага патэнцыялу займеннікавых намінацый у многім залежыць ад спецыфікі светаўспрымання аўтара, яго асабістага жыццёвага вопыту, індывідуальных сістэм каштоўнасцей, ад багацця ўяўленняў і свежасці асацыяцый, асаблівасцей стылю і почырку выкладання фактаў і многіх іншых прычын.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ